

АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУН ВА УНИНГ ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИ ҲАМДА БУЮК САРКАРДА АМИР ТЕМУР БИЛАН СУХБАТИ

Нурматова Мастура Махмудовна

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

“Араб тили таржима назарияси ва
амалиёти кафедраси” ўқитувчиси

E-mail: mastura-2020@mail.ru

Аннотация: Мақолада Ибн Халдуннинг фаолияти, ҳаёт йўли ва машҳур асарлари акс эттирилган. Унинг дин ва диний илмлари ҳақидаги қарашлари ўрганилган.

Калим сўзлар: Ибн Халдун, олам, ақида, тарих, сура, дин, араб тили, Қуръон, Амир Темура, муқаддима, асар, мутафаккир, ҳадис

Аннотация: В статье деятельность, жизненный путь и путь Ибн Халдуна. Показаны его знаменитые произведения. Изучены его взгляды на религию и религиозные науки.

Ключевые слова: Ибн Халдун, мир, вера, история, сура, религия, арабский язык, Коран, Амир Тимур, введение, труд, мыслитель, хадис.

Abstract: In the article Ibn Khaldun's activity, life path and His famous works are shown. His views on religion and religious sciences are studied.

Key words: Ibn Khaldun, world, belief, history, sura, religion, Arabic language, Koran, Amir Timur, introduction, work, thinker, hadith.

Тарихчи ва жамиятшуноснинг диний дунёқарашилини ўрганиш нафақат Ибн Халдун яшаган давр манзарасини, балки мутафаккирнинг бевосита динга муносабатини ҳам ёрқинроқ очиқ беради. Олимнинг диний дунёқарашига баҳо бериш Усманийлар салтанати давридаёқ бошланган эди. Аммо ғарбда эса Ибн Халдун тутган йўли XIX аср намояндаси Г.Виконинг ёндашувига таққосланган (бунда, асосан, иккала мутафаккирнинг ҳам ислом ва христианлик таълимотлари билан уйғунликда тарих тушунчасини ёритишлари кўзда тутилган).

Ибн Халдун Абдурахмон Абу Зайд ибн Муҳаммад 1332 йил 27 майда Тунисда туғилган. У машҳур мусулмон мутафаккири, файласуфи ва тарихчиси, арабшунос ҳамда буюк давлат арбобидир. Ҳақиқий исми Абдурахмон ибн Муҳаммад ибн Абу Бакр Муҳаммад ибн Хасан. Ислом оламида энг улуғ мутафаккирлардан бири ва энг муҳим асарлари “Муқаддимма” билан машҳур, тарих, маданият, жамият ва сиёсий ҳокимият борасида ҳар қандай мусулмон мутафаккиридан жуда кўп асарлар ёзиб қолдирган. Отаси ҳуқуқшунос бўлганлиги боис ўз касбини ўғлига ўргатган. Шу билан бирга, унга Қуръони карим ва араб тилининг нозик жиҳатларини ҳам ўргатди. Сўнгра Ибн Халдун таниқли олимлар билан бирга таҳсил олди. Ўн саккиз ёшида серқирра олим бўлишга улгурди. Ибн Халдун кўп йиллар давомида давлатнинг турли лавозимларида ишлади. Олим ҳаёти давомида кўплаб саёҳатларни амалга оширган. У Жазоир ва Марокашга сафар қилган ва у ерда ушбу минтақадаги

таниқли кутубхонада ўз билимларини бойитган. У ерда таниқли испан олимлари билан мулоқотда бўлди. Кейин у Испанияга сафар қилди, кейнчалик Жазоирга қайтиб, масжид котиби бўлиб ишлади. Кейинчалик уни жамоат хизматига таклиф қилишди. Жазоирда “Ибн Салома” қалъасида ўтириб, “Тарихи Ибн Халдун” асарини ёза бошлади. 1382 йили Ибн Халдун Қоҳирага кўчиб ўтади ва ал-Азҳар университетида профессор лавозимида ишлади. У 1387-1388 йиллари Маккаи Мукаррама, 1400 йили эса муқаддас шаҳар Фаластинни зиёрат қилди.

Ибн Халдуннинг машҳур воқеалардан бири унинг буюк саркардамиз Амир Темур билан Дамашқдаги учрашуви бўлди. Ибн Халдун Дамашқ шаҳрининг Амир Темурга топширилиши шартлари бўйича музокара олиб борган делегация таркибига кирган эди. Шу тариқа Ибн Халдун Амир Темур билан шахсан суҳбатлашиш шарафига мушарраф бўлган. Олимнинг далолат беришича, Амир Темур ундан Мағриб мамлакатлари, унинг манзиллари ва шаҳарларини батафсил баён қилиб беришни сўраган. Ибн Халдун Амир Темур ташқи сиёсий фаолиятига салбий назар билан қарашидан қатъий назар, соҳибқирон шахсиятига муносиб баҳо берган. У Амир Темурнинг ҳарбий тарих соҳасидаги теран билимидан ҳайратга тушган, уни “мунозара –баҳсларни яхши кўрадиган ўткир заковатли ва теран зеҳнли инсон” деб таърифлаган.

Ибн Халдун тарихий ижтимоий тараққиётнинг моддий тамойилларига асосланиши ҳақида фикр юритган. 1382 йилдан бошлаб Қоҳирада яшаб, олим, сўнгра профессор, кейинчалик эса моликийларнинг Олий қозиси¹ лавозимини эгаллаган. Ибн Халдун жуда ҳалол ва виждонли адолатпарвар инсон бўлгани боис, унинг душманлари ҳам йўқ эмас эди. Шунинг учун уни ушбу лавозимдан олиб ташлаш йўлида кўп ҳаракатлар бўлган. Бироқ улар ўз мақсадларига ета олишмади. Амир Темур Сурияга бостириб кирганида, Ибн Халдун ибн Арабшоҳнинг сўзларига кўра, у ерда ўз хўжайини билан бирга бўлиб, ўз концепцияси билан Темур эътиборини ўзига қаратишга муваффақ бўлади. Ҳамда у ўша Олий Кадий лавозимига қайта тикланди.

Ибн Халдуннинг диний дунёқарашининг шаклланишида асосан икки босқич муҳим аҳамиятга эга:

1. Диний таълим босқичи.
2. Ислом ақидаларининг жамият ҳаётидаги ўрнини ўрганиш ва баён қилишга бағишланган давр.

Ибн Халдун Ҳамҳия мадрасаси ҳамда “Ал Азҳар” билим юртида таҳсил кўрган. Муслимнинг “Саҳиҳ”и ва Имом Молик бин Анаснинг “Муваддо” асари билан жиддий шуғулланган. Мисрдаги олий билим юртиларида таълим олиб, кейинчалик билимларидан фойдаланган ҳолда Моликий мазҳаби асосида қозилик қилган. Хажга ва Байтул Макдис зиёратига бориш истаги унинг динга эҳтироми ва эътиқоди даражасини кўрсатади.

Ибн Халдун ўз “Муқаддима” асарида дин ва дунё тушунчаларини бири-бирига зид қўяди. Аммо “дунё” деганда “дунёвийлик”ни эмас, ёлғон, беаънилик, ортиқча ҳашамат, мансабпарастлик ва молпарастлик, умуман

¹ Ўша даврда Шариат қозиси бўлган

олганда хирсининг кўчма маъносини назарда тутди². Дин деганда эса мутафаккир диний тизим ёки диний шакл-шамойилини эмас, балки адолат, поклик, масъулият ва ўзаро ҳамжиҳатлик каби маънавий юксак фазилатларини назарда тутди. Ибн Халдун нафақат исломни, яҳудийлик ва христианликни (несторинликни) ҳам ўрганади. Аммо у кўпинча дин тушунчасига тарихий ва маданий жиҳатдан ёндашади. Ўз хулосаларини эса услубий жиҳатдан эмас, муфассал баён тарзида етказиб беради.

Ибн Халдун шариат сохибининг нафақат динини асраши балки дунёвий сиёсатни авайлаши ҳам зарурлигини айтади. Шунингдек, динни яна бир карра манфаатпарастликни акси ўлароқ талқин қилади. Ибн Халдуннинг ислом илоҳиёти масалаларига ёндашуви Ибн Сино ва Беруний таълимотларини эсга олади. У дин тарихини тўқима ва асоссизривоятларга эмас, мантиқан асосли далилларга таяниб баён этишни маъқул кўради.

Қуръон ва Ҳадис илмлари ҳақида сўз бораркан, Ибн Халдун бу илмлар тарихини шаклланиш ва ривожланишига кўра бир неча босқичларга бўлади:

А) Қуръон ва ҳадиснинг пайдо бўлиши;

Б) умматнинг Қуръон ва Ҳадис билан танишиб ўз ҳаётига тадбиқ этиши;

В) Саҳобалар ва тобеъинлар вафотидан сўнг Қуръон ва ҳадиснинг илм сифатида шаклланиши;

Г) Қуръон ва Ҳадис илмларининг мустақил тармоқларга бўлиниб таснифлаши.

Ибн Халдун фикрича, даставвал Қуръон ва ҳадис башарият учун ҳаётий дастур вазифасини бажарган бўлса, вақт ўтиб улар тадқиқот объектига айланди. Бу даврга келиб, Қуръоншунослик харфлар аҳамияти, тафсир, қироатлар илмини ўрганган бўлса, ҳадисшунослик ишончлилиги даражасига кўра ҳадис турлари ва етиб келиш йўллариини ўргана бошлади. Ибн Халдун ҳадис илмида юксак даражаларга эришмаган бўлса ҳам, шу соҳада анча билимдон, пешқадамлардан эди.

Ибни Халдуннинг ижтимоий бутунлик ва ижтимоий бирдамлик фикри Қуръон Каримнинг Анфол сурасининг 46-оятида айтганлари билан алоқалидир: “Оллоҳга ва унинг Расулига итоат қилинг. Низо қилманг (келишмовчиликка тушманг), йўқса заиф тушасиз ва қувватингиз қўлингиздан кетар. Сабр қилинг. Муҳаққакки Оллоҳ сабр қилганлар билан баробардир.”

Француз географи Ив Лакост айтади: “Бу мағриблик буюк мутафаккирнинг ўн тўртинчи асрда кўтарган масалалари бугун бизни хушёрликка ундайди, қолоқ бўлиб қолмасдан, замон билан ҳамнафас бўлишга чақиради. Ибн Халдун ҳаёти ва ижодини ўрганиш учун юзлаб асарлар, илмий мақолалар ёзилди. Ушбу машҳур асарлардан: Ив Лакост “Аллома Ибн Халдун”, Тоҳо Хусайн “Фалсафату Ибн Халдун ижтимаия”, Муҳаммад Махмуд Рабеъ “Анназариятул исламия лиибни Халдун”, Имодидин Халил “Исломий Ибн Халдун”.

Ибн Халдун ҳадис илмида юксак даражаларига эришмаган бўлса ҳам, шу соҳада анча билимдон, пешқадамлардан эди. У ҳадис китоблари билан яхши

² Абдурахмон ибн Халдун. Муқаддимату Ибн Халдун. - Искандария. - Б. 305-337.

таниш, хусусан, Муслимнинг “Саҳиҳу Муслим” китобини тўлиқ ўзлаштирганди. Имом Молик Ибн Анаснинг “Муваатто” асарини Мисрдаги олий даргоҳда бўлган кезларида ўқиган, шу билан биргаликда у ерда ҳадис илми истилоҳи, ҳадис санадлари (ривоят қилувчилари) ҳақидаги илмни ва шу ҳадис соҳасидаги илм арабоблари ҳаётини ўрганди.

Маҳоратли Озарбайжонлик ёзувчи Юнус Ўғузнинг “Амир Темур” номли икки жилддан иборат тарихий романини мутолаа қилиш жараёнида, буюк саркарда Амир Темур тўғрисида қимматли маълумотлар эътиборимизни тортди. Жумладан, ушбу асарнинг «Дунёнинг ҳокими» деб аталмиш 2-жилдида Амир Темур ва машҳур араб тарихшунос олими Ибн Халдун ўртасидаги суҳбат ҳар бир ўқувчининг бу улуг сиймо ҳақидаги фикрларини остун-устун қилиб юборади, десак муболаға бўлмайди.

Унда ёзилишича, Амир Темур Миср ўлкасини узоқ қамалдан кейинги оғир жангдан сўнг қўлга киритгач, бу араб диёрида бош бўлиб турган амалдорлар саркарданинг илм аҳлига ихлоси зўрлигини билиб, унинг ҳузурига афв сўрашни илтимос қилиб, ушбу юртда донғи чиққан олим Ибн Халдунни жўнатишади. Амир Темур Ибн Халдунни иззат-икром кўрсатган ҳолда кутиб олгач, унга ислом тарихига тегишли шу пайтгача жавоб топиб кела олмаган бир нечта саволлар бериб, етарлича жавоблар олади. Суҳбат сўнгида Ибн Халдун ташриф мақсадини баён қилиб, Миср аҳлига оммавий авф сўрайди. Маърифатпарвар саркарда олимдан хоразмийлар тарихини ёзиб бериш эвазига унинг илтимосини бажаришини айтади. Бу таклифдан хурсанд бўлган тарихчи Амир Темурга кўпдан-кўп миннатдорчилик билдириб, бу хушхабарни етказиш учун ўз аҳли ҳузурига ошиқади.

Кейинчалик, Ибн Халдун Амир Темур тўғрисида ўз фикрларини билдирар экан, у билан бўлган суҳбатдан сўнг ўз ҳайратини яшириб ўтирмайди.

Шунингдек, тарихчи ҳукмдорни нафақат енгилмас қўмондон сифатида танилганига, балки ислом тарихи, умуман, тарих соҳасида ҳам кучли билим соҳиби эканлигига гувоҳ бўлади. Инчунин, Ибн Халдун кўпчилик наздидаги золим, қонхўр Амир Темур шахсияти ўрнига, адолатли, мулоҳазали олим ҳукмдор сиймосини топади ва асарларида буни эътироф қилишдан чарчамайди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Абдурахмон Ибн Халдуннинг бевосита динга муносабатини ўрганиш – унинг дунёқараши ва фикрлаш қўламини ҳам белгилашга хизмат қилади. Ибн Халдун ижтимоий илмларга ҳам, диний тарбия тушунчасига ҳам, бевосита дин тушунчасини ўзига ҳам “жамиятни барқарорлаштириш ва бирлаштириш воситаси” деб қарайди. Ибн Халдуннинг “Давлатнинг асл илдизи диндир” деганда “давлатни кучли ва буюк қиладиган омил-ижтимоий бирликнинг маънавий–руҳий кўриниши экани”ни назарда тутгани мутафаккирнинг динга муносабатини умумий шаклда ифодалаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. *Алексеев И. Л.* Возвращаясь к Ибн Халдуну // *Рах Islamica*, 1/2008, с.5-14;
2. *Араби Б.* Ибн-Хальдун — основоположник арабской социологии // *Социологические исследования*. — 1990. — Т. 11. — С. 107—109.
3. *Бациева, С. М.* Историко-социологический трактат Ибн Халдуна «Мукаддима». — М. : Наука, 1965.
4. *Бациева С. М.* Бедуины и горожане в Мукаддиме Ибн Халдуна // *Очерки истории арабской культуры V—XII веков*. М., 1982;
5. Ибн Хальдун Абдуррахман Абу Зейд ибн Мухаммед / Бациева С. М., Сагадеев А. В. // *Евклид — Ибсен*. — М. : Советская энциклопедия, 1972. — (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969—1978, т. 9).
6. *Иванов Н. А.* «Китаб аль-Ибар» Ибн Халдуна как источник по истории стран Северной Африки в XIV в. // *Арабский сборник*. М., 1959;
7. *Игнатенко А. А.* Ибн-Хальдун / Оформление серии и гравюра художника А. И. Ременника. — М.: Мысль, 1980. — 160 с. — (Мыслители прошлого). — 50 000 экз.
8. *Коротаев А. В.* Долгосрочная политико-демографическая динамика Египта: Циклы и тенденции. М.: Восточная литература, 2006. — ISBN 5-02-018526-4;
9. *Крымский А. Е.* Ибн-Хальдун // *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
10. *Розов Н. С.* *Закон Ибн Халдуна* // Политический класс. 2006, 16;
11. *Смирнов А. В.* *Ибн Халдун и его «новая наука»* // Историко-философский ежегодник'2007. М.: «Наука», 2008. — 530 с. — ISBN 978-5-02-035961-1. — С. 159—186;